

НЯКОИ АСПЕКТИ НА КАТЕГОРИЯТА ЗАЛОГ В НОРМАТИВНАТА ГРАМАТИКА НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

ТАТЯНА АЛЕКСАНДРОВА

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“

ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

t_alexandrova_@mail.bg

В статията се представя граматичната категория *зalog на глагола* в рамките на нормативната граматика на българския език. Съпоставят се два подхода при изследване на категорията: единият е от съдържание към форма, а другият – от форма към съдържание. Накратко се представя подходът от съдържание към форма, така както е застъпен в българското езикознание. Илюстрира се формалният подход при описанието на категорията *зalog*, като се проследява техниката на синтактичната акомодация и на конотацията – два основни езикови механизма, които играят роля при свързването на лексемите в граматично правилни конструкции. Изследват се простите синтактични групи, конституирани от форми за деятелен и за страдателен *зalog* при два основни типа глаголи – преходни и непреходни.

Ключови думи: *зalog на глагола; нормативна граматика; акомодация; конотация; български език*

SOME ASPECTS OF THE VOICE IN THE NORMATIVE GRAMMAR OF THE BULGARIAN LANGUAGE

TATYANA ALEKSANDROVA

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

t_alexandrova_@mail.bg

The article presents the grammatical category voice of the verb within the framework of the normative grammar of the Bulgarian language. Two approaches to category research are contrasted: one is from content to form, and the other is from form to content. Briefly, the approach from content to form, as advocated in Bulgarian linguistics, is presented. The formal approach to the description of the voice is illustrated by tracing the techniques of syntactic accommodation and connotation – two main linguistic mechanisms that play a role in linking lexemes into grammatically correct constructions. The simple syntactic groups constituted by active and passive forms of two main types of verbs – transitive and intransitive – are studied.

Keywords: voice; normative grammar; accommodation; connotation; Bulgarian language

Увод

В сравнение с останалите класове лексеми глаголът притежава най-много граматични категории, което съответства на богатия набор от функции, основната от които е неговата предикативна функция. Тя се асоциира с ролята му на център, около който се организира и разгръща изречението като езикова единица. В глаголната лексема – освен информация за конкретната извънезикова ситуация – се експлицират още начинът на нейното концептуализиране, интенцията на говорещия и целите на комуникацията. Ето защо от двата основни типа изменяеми езикови единици – глаголи и имена – глаголът има повече функции, което определя и по-богатия набор от морфологично кодирани категории. Н. Кръстев отбелязва, че за разлика от името глаголът претърпява множество процеси на слово- и формообразуване, за да обозначи определено действие, процес, състояние и едновременно с това вменените му релативни функции за кохерентно изграждане на пропозицията. Авторът разделя глаголните категории на три типа: съгласувателни (*лице, число, род* – отговарят за връзките между отделните единици в изречението); съдържателни (*време, наклонение и вид* – те образуват своеобразен категориален комплекс, който има за цел да уточни лексикалното значение на глагола, но не установява връзка с актантите в пропозицията) и предикативни (*диатеза, преходност, каузатив* – променящи валентността на глагола и оттам синтактичната структура на пропозицията) (Кръстев/Krastev 2016: 45 и сл.). Единствено третият тип глаголни категории, към които принадлежи и залогът, са отговорни за връзката с актантите в предикатно-аргументната структура, откъдето произтича сложната същност на тези категории. Това е и причината в съвременната лингвистика да се оформи мнението, че в залога се преплитат семантични, синтактични и морфологични аспекти.¹ Л. Бейби отбелязва, че в науката има консенсус по отношение на това, че залогът е универсален езиков феномен, но няма консенсус относно ограниченията върху него, къде се вписва той в цялостната граматична организация, каква е неговата дефиниция и дали залогът трябва да обхваща такива системни промени в аргументната структура като каузативацията и имперсонализацията (Babby 1998).

В най-общ план при описанието на залога, както при други граматични категории, се прилагат два подхода: единият е *от съдържание към форма*, а другият – *от форма към съдържание*, като всеки от тях има своя принос в изясняването на неговата категориална същност. В някои изследвания е налице смесване на двата подхода.

Залогът в рамките на подхода *от съдържание към форма*

В българското езикознание като цяло се приема, че изясняването на глаголната граматична категория *залог* трябва да се търси на морфологична основа, като преобладават описанията, основани на принципа *от съдържание към форма*. Този принцип се прилага в рамките на различни

лингвистични теории, които се придържат към семантични дефиниции на категорията *залог*. Без да си поставяме за цел изчерпателно изброяване на изследванията за залога в българския език, ще илюстрираме с няколко примера подхода *от съдържание към форма*. В тази рамка някои изследователи дефинират залога чрез логическите категории *вършител* и *получател* на глаголното действие. Така например според Ал. Теодоров-Балан залоget е „как се слага (залага) в реч вършенето във везба с вършителя“ (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1940: 163). Под залогови значения Л. Андрейчин разбира „граматически значения на глагола, които се отнасят до положението на вършителя на действието и получателя на действието във формално-смысловия строеж на глагола“ (Андрейчин/Andreychin 1976 (1956): 64). Според Ст. Стоянов залоget „показва какво е отношението на глаголния субект към глаголното действие“ (Стоянов/Stoyanov 1964: 315). В Академичната граматика се постулира, че „залоget показва отношението на глаголното лице към действието, изразено с глагола /.../ Ако глаголното лице /.../ съвпада с вършителя на действието (деятели), налице е деятелен (активен) залог /.../ Ако глаголното лице не съвпада с вършителя на действието, говори се за страдателен (пасивен) залог“ (ГСБКЕ/GSBKE 1983: 236). Ив. Куцаров също е на мнение, че „семантичното съдържание на морфологичната категория *залог* се основава на отношението на глаголния субект (глаголното лице) към действието“ (Куцаров/Kutsarov 2007: 341). И Р. Ницолова приема, че „Най-общо залоget може да бъде дефиниран като отношение между глаголното действие и глаголното лице“ (Ницолова/Nitsolova 2008: 229).

В рамките на семантичния подход се вписва и интерпретацията на залога като категория, чиито грамемни указват на определена промяна на комуникативния ранг на участниците в ситуацията. Определени компоненти от аргументната структура на предиката се проектират по различен начин в синтактичната структура на изречението в зависимост от комуникативните цели на говорещия, който решава как да представи ситуацията и участниците в нея. Така според Плуногян функциите на залога са не толкова в преразпределение на синтактичните роли, колкото в преразпределянето на стоящите зад тях комуникативни рангове на участниците. Изменението на синтактичната структура е само следствие и формален корелат на този процес (вж. Плуногян/Плуногян 2011: URL).

В друг тип изследвания, основани на подхода *от съдържание към форма*, залоget се разглежда във връзка с учението за *диатезата*, която може да се определи като механизъм за преразпределение на синтактичните роли на изразителите на аргументи – една съвременна теория, доста плодотворна по отношение на последователното и задълбочено изясняване както на категориалната същност на залога, така и на неговата специфика в българския език. Учението за диатезата у нас е приложено в някои изследвания на Й. Пенчев (според него в синтаксиса залоget се разглежда

по-широко, „като вид диатезно отношение /.../ Синтактично погледнато, залогът показва активна или пасивна субектна позиция, когато глаголтът е преходен и семантичната роля на един от участниците (аргументи на глагола) е „деятел“ или „експериментор“ – вж. Пенчев/Penchev 1998: 11), Св. Коева (Коева/Koeva 2004; Коева/Koeva 2022), М. Димитрова (Димитрова/Dimitrova 2009) и др. В посочените изследвания на Св. Коева е представено системно описание на диатезите в български.

Тъй като учението за диатезата е своеобразен мост между семантичното и формалното описание на залога, ще се спрем малко по-подробно на него. В „Курс по обща морфология“ Игор Мелчук дефинира *диатезата* като „съответствието между семантичните и синтактичните актанți на лексемата L“ (Мельчук/Me'lchuk 2015: 155), а залогът се разглежда като граматикализирана диатеза: „категорията, чиито грамемни показатели на базовата диатеза без каквато и да е промяна на нейния пропозиционен смисъл“ (Пак там/Ibid.: 157).² Т.е. грамемите на залога се представят като изразители на определени релации между изреченски семантични и синтактични категории; между семантични роли и синтактични позиции, заемани от съответните лексеми.

Представеният по-горе подход към диатезата (и залога) почива на постулата за автономност на двата типа структури – семантична и синтактична – и на виждането, че една и съща предикатно-аргументна структура може да се реализира чрез няколко изреченски конструкции, които се различават както по броя на експлицираните аргументи, така и по тяхната подредба, мотивирана от комуникативната перспектива (вж. Малджиева/ Maldzieva 2009: 125). В резултат от трансформацията на синтактичната структура на изречението се формират и различни диатези, производни от базовата (изходната).³ Когато синтактичните трансформации на изразителите на семантичната структура на изреченско равнище се кодират в глаголната словоформа – чрез морфологични средства, говорим за залог. Чрез отделните залогови форми регулярно се кодират на морфологично равнище някои типове диатеза (не всички). И. Мелчук отбелязва, че чрез отделните грамемни на залога се модифицира така да се каже „синтактичната ориентация“ на глагола – променят се синтактичните роли на основните елементи от изречението. Всички теоретично мислими промени могат да се сведат до три типа: 1) *разместване* на дълбинносинтактичните актанți по отношение на семантичните; 2) *отстраняване* на дълбинносинтактичен актант; 3) *отъждествяване* на два семантични актанта с едновременно отстраняване на дълбинносинтактичен актант (Мельчук/Mel'chuk 2015: 155). Подобни размествания засягат комуникативния ранг на именните групи (назоваващи участниците в ситуацията), или топиализацията⁴ (Пак там/ Ibid.: 157–158).

Съобразно приведеното по-горе разбиране за залога, към което в семантичен план се придържаме, за българския език би трябвало да се приеме, че не всички посочени от И. Мелчук типове промени в изходната диа-

теза се изразяват със залогови форми на глаголната лексема. Само първият тип промени – разместванията, при това тези, които засягат първия синтактичен актант (или първия плюс друг актант), се означават с грамемите на страдателен залог. Докато промените, свързани само с отстраняване или с отъждествяване на синтактични актанти, се означават чрез други езикови средства – собствено синтактични, словообразователни, лексикални. Такива са възвратните конструкции, възвратните по форма глаголи (средни, или медиални) и др. Валиден е изводът, който има значение за определяне на обхвата на категорията *залог*, а именно: не всеки глагол има производна диатеза/диатези и не всяка производна диатеза се маркира чрез форма за залог.

Както беше споменато, всяка глаголна лексема има базова (изходна) диатеза. На морфологично равнище това се означава чрез формите за деятелен залог на глагола, които са с нулева флексия за залог. Т.е. деятелният залог е немаркиран (безпризнаков) член на опозицията *актив – пасив*, подобно на изявителното наклонение в полето на модалността – при категорията *наклонение*, и на незвателната форма при категорията *апелативност*, които са с нулева флексия за съответната граматична категория. За да говорим за страдателен залог, трябва да е налице диатеза, производна от базовата (изходната), която се състои в разместване на актанти в синтактичната структура на изречението: лексемата, изразяваща субекта в предикатно-аргументната структура и функционираща като подлог в изходната диатеза, се „понижава по ранг“, като се премества в позицията на факултативно непряко допълнение. Запълването на тази позиция с конкретен лексикален изразител е опционално. Тя може и да остане празна, без да се блокира самата позиция. Избор на говорещия е дали да изрази субекта на синтактично равнище чрез непряко допълнение, или да го изведе от „зрителното поле“ на възприемателя на текста. А лексемата, изразяваща обекта (пациенса) и функционираща като допълнение в изходната диатеза, се „повишава по ранг“ и се придвижва в позицията на подлог. За да се осъществи този тип разместване, е необходимо глаголната лексема да е поне двуактантна. При непреходните глаголи и при ограничен брой преходни глаголи в абсолютна употреба (вж. по-нататък) промяната на синтактичната функция на първия актант води до блокиране на подложната позиция и в обичайния случай – до неизразяване на субектното съдържание на синтактично равнище, тъй като неговото изразяване става факултативно. Тогава се реализира т.нар. *безличен пасив*, напр.: *В сградата е влизано; В библиотеката се четe по-пълноценно*. Като резултат от това се експлицира съдържание, характеризиращо самото действие и обстоятелствата, при които то протича (вж. подробно по-нататък).

В почти всички по-нови изследвания върху залога в български се приема, че категорията се състои от два члена – деятелен залог (актив) и страдателен залог (пасив). В нормативната граматика на българския език се възприема същото деление.

Например:

Деятелен злог

Федерацията наказва нарушителите.

Комисията обяви двете пещери за защитени.

Столичната община строи 15 нови детски ясли.

Цивилизованият свят възприема корупцията като глобална заплаха.

Страдателен злог

Нарушителите бяха наказани (от федерацията).

Двете пещери бяха обявени (от комисията) за защитени.

15 нови детски ясли се строят (от Столичната община).

Корупцията се възприема (от цивилизования свят) като глобална заплаха.

Категорията злог в рамките на подхода *от форма към съдържание*

В проекта „Нормативна граматика на българския език“ изследването на граматичните категории, включително и на злога, е базирано на принципа *от форма към съдържание*. Проучват се граматичните връзки между лексикални единици, като на този етап не се разглеждат семантичните им характеристики, без да се отрича взаимодействието между форма и съдържание. Избраният подход позволява да се открият граматичните особености на българския книжовен език и да се идентифицират по-системно грешките и колебанията, което е особено важно за описанието с нормативна насоченост. Формалното описание трябва да се извършва независимо от семантичното, тъй като двете равнища са достатъчно сложни и между тях няма еднозначно съответствие. При формалното описание се прилагат морфологичният и синтактичният критерий и не се отчита семантичният критерий, без да се отрича неговата роля.

В проекта „Нормативна граматика“ се приема, че основни инструменти в изследването с формална насоченост са техниката на синтактичната акомодация и на конотацията – два основни езикови механизма, които играят роля при свързването на лексемите в граматично правилни конструкции (вж. Станчева и др./Stancheva et al., ръкопис 2020). Този подход е напълно релевантен спрямо целите на нормативната граматика, насочени към описание на граматично правилните (нормативни) синтактични конструкции, които са резултат от свързването между елементарните езикови единици, принадлежащи към отделните формални класове (части на речта) от инвентара на езика.

Залогът, представен чрез техниката на акомодацията и на конотацията

Конструкциите, конституирани от различни залогови форми в български, също биха могли да се опишат чрез прилагане на този инструментариум. Накратко, синтактичната акомодация е механизъм на приспособяване на една синтактична единица към изискванията на друга, при което се произвежда граматически правилна конструкция. Главният (акомодиращият) член в дадена проста синтактична група (ПСГ) избира измежду форми-

те на подчинения (акомодирания) член такава словоформа, с която да образува граматически правилна конструкция (виж по-подробно Станчева и др./Stancheva et al., ръкопис 2020; Станчева, Александрова/Stancheva, Aleksandrova 2021: 277). Благодарение на този подход може да се открие идиоматиката на езика при категорията *залог* и да се представят вариациите в множеството от възможни синтактични конструкции с главен член глагол в различни форми за залог. Важна за описанието на залога е и лексикалната акомодация – акомодиращият член очаква да се свърже с точно определена лексема или ограничен брой лексеми от даден граматичен клас. По отношение на вътрешноизреченските трансформации, маркирани от грамемите на залога, може да се говори – освен за морфологична – и за собствено синтактична акомодация. При нея акомодиращият член изисква синтактична единица с точно определени синтактични характеристики (напр. с определена структура или линеен ред).

Другият механизъм, който играе роля при свързването на езиковите единици в граматично правилни прости синтактични групи в рамките на изреченските структури и който също е релевантен при описанието на залоговите отношения, е *конотацията*. В концепцията на проекта „Нормативна граматика“ понятието *конотация* се прилага в смисъл на граматична конотация, т.е. думите от даден клас отварят едно или няколко вакантни места за думи от определени класове, с които те могат да се свързват. Конотация означава изискуемост на една синтактична единица от друга. Изисквана единица е такава синтактична единица, която трябва да се свърже с дадена форма, за да бъде изказването пълно и неелиптично. В нормативната граматика конотативните изисквания на различните единици се разглеждат в рамката на синтактичните явления като необходими условия за неелиптичност (вж. Станчева и др./Stancheva et al., ръкопис 2020). Акомодацията и конотацията са взаимно свързани, но и ясно се отграничават. *Конотацията* е изискване за физическо наличие на определена синтактична единица, докато *акомодацията* е изискване за определена граматична или лексикална характеристика на синтактичната единица. Неизпълнението на конотативното изискване води до елиптичност на изказването, докато неизпълнението на акомодационното изискване води до граматична неправилност на изказването, което иначе може да е и пълно.

Подходът *от форма към съдържание* според нас е подходящ за целите на описанието на залоговите конструкции по две причини. 1) Граматичната характеристика на езиковите единици освен морфологична включва и синтактична характеристика. Затова е напълно закономерно инструмент на описанието да бъде механизъмът на акомодацията, който осъществява връзката между морфологичното и синтактичното равнище на езика. 2) Дава възможност да се опише промяната на селективните изисквания на главния (акомодиращия) член глагол в простите синтактични групи от глагол и съществително ($V \rightarrow N$), когато глаголът е с форма за страдателен залог.

Постановката в учението за диатезите, че залогът на глагола е негово синтактично свойство, както и придържането към тезата за автономност на двата типа структури (семантична и синтактична) са своеобразен преход към формалния подход. Като негова илюстрация ще представим някои аспекти от описанието на категорията *залог* в нормативната граматика на българския език чрез инструментариума на акомодацията и конотацията. За тази цел ще разгледаме какви са възможните прости синтактични групи с главен член глагол в минимални контекстово независими изреченски структури с форми за деятелен и съответно за страдателен залог при преходни и непреходни глаголи. Избраният подход би могъл по-нататък да послужи за верифициране на двудялбата *актив – пасив*, възприета в българското езикознание, въпреки че дискусиите за броя на залоговите грамеми продължават.

По-нататък в изложението ще се спрем на набора от формални зависимости между главния член глагол и подчинения член съществително в прости синтактични групи, конституирани в изречения с преходни и непреходни глаголи⁵ в деятелен залог и в страдателен залог.

Личният глагол в деятелен залог в контекстово независимо изречение може да образува следните прости синтактични групи: 1) едновременно съгласувана и несъгласувана група със съществително име: $N_1(\text{congr}) \leftarrow V \rightarrow N_2(\text{non congr})$. Такива глаголи се характеризират като преходни, или т.нар. *го-глаголи*; 2) само съгласувана (конгруентна) група със съществително: $V \rightarrow N_1(\text{congr})$ – такива глаголи се характеризират като непреходни.

Деятелен залог при преходни глаголи

Минималната контекстово независима изреченска структура с преходен личен глагол в деятелен залог представлява конфигурация от две ПСГ – съгласувана и несъгласувана, като глаголът е главен член едновременно и в двете групи: $N_1(\text{congr}) \leftarrow V(\text{active}) \rightarrow N_2(\text{non congr})$. Структурата може да се илюстрира със следните примери:

Прокурорът атакува показанията на свидетеля.

Съветът за сигурност заклейми бруталното нападение.

Тази конфигурация може да се реализира в две разновидности:

1. Първата разновидност се представя чрез схемата: $N_1(\text{congr}; +\kappa +a) \leftarrow V(\text{active}) \rightarrow N_2(\text{non congr}; +\kappa -a)$. Налице е конотация и акомодация в първата (съгласуваната) група: $N_1(\text{congr}, +\kappa +a) \leftarrow V(\text{active})$ (напр. *прокурорът атакува*). Главният член глагол задължително отваря позиция за съществително име, като е налице и морфологична акомодация (синхронизиране) на формите между главния и подчинения член, т.е. съгласуване по род и число, тъй като родът и числото са селективни категории за съществителното име. А втората (несъгласуваната) група $V(\text{active}) \rightarrow N_2(\text{non congr}; +\kappa -a)$ е с конотация, без наличие на акомодация (напр. *атакува показанията*). Главният член глагол задължително изисква да се свърже с подчинения член съществително,

за да бъде изказването неелиптично, но не е налице морфологична акомодация, т.е. липсва съгласуване на формите по род и число.

Например:

*Няколко големи вериги **предлагат** новите електрически велосипеди.*

*Племената често **нарушават** примирието.*

2. Втората разновидност на конфигурацията N_1 (congr) ← V (active) → N_2 (non congr) е с конотация и акомодация в първата (съгласуваната) група и без конотация и акомодация във втората група, тъй като тя не се реализира. Тази разновидност може да се представи чрез следния запис: N_1 (congr; +к +а) ← V (active) → $V(N_2)$ (non congr; -к -а) (с V означаваме всеобщност). Тя се наблюдава в изреченски структури с преходни глаголи от несвършен вид с нереализирана преходност (т.нар. абсолютна употреба на глагола)⁶. Такива употреби се реализират при ограничен брой преходни глаголи в българския език.

Например:

*Половината от младите хора под 18 години в България **пушат**.*

***Чете** ли българинът днес?*

Като резултат от задължителното неексплициране на втората, несъгласуваната синтактична група при абсолютната употреба на преходни глаголи в страдателен залог много по-често се актуализират изразители на адюнкти. Адюнктите са семантични единици извън предикатно-аргументната структура, а на равнището на изреченския синтаксис техните изразители са конотирани от глаголната лексема.

Страдателен залог при преходни глаголи

Минималната контекстово независима изреченска структура с преходен личен глагол в страдателен залог може да се представи със следния запис: N_1 (congr) ← V (passive) → Pr (om) → N_2 . Както е видно от схемата, тази изреченска структура вече се състои от три ПСГ: 1) съгласувана група с главен член глагол и подчинен член съществително: N_1 (congr) ← V (passive); 2) група с главен член глагол и подчинен член предлог *от*⁷: V (passive) → Pr (om); 3) група с главен член предлог *от* и подчинен член съществително: Pr (om) → N_2 . Така промяната на формата на глагола от деятелен залог в страдателен залог маркира синтактична трансформация, състояща се в промяна (разместване) на синтактичните функции на двете съществителни (N_1 и N_2) в изречението, придружена от увеличаване на броя на простите синтактични групи.

Например:

*Показанията на свидетеля **бяха атакувани** от прокурора.*

*Примирието често **се нарушава** от племената.*

Тази конфигурацията може да се реализира в следните две разновидности:

1. Едната разновидност може да се представи със следния запис: N_1 (congr: +к, +а) ← V (passive) → Pr (om; -к, +а) → N_2 (+к, -а). Тук първата проста група – с главен член глагол и подчинен член съществително – е с конотация и акомодация (+к, +а) (напр. *показанията бяха атакувани*); втората група – с главен член глагол и подчинен член предлог *от* (напр. *бяха атакувани от*) – е без конотация, тъй като предлогът не се изисква задължително от глагола и е възможно неговото изпускане, и с лексикална акомодация, защото глаголът може да присъедини само предлога *от*, но не и друг предлог (-к, +а). Липсата на конотация на предлога от глагола във втората синтактична група на свой ред води до възможност за неизразяване и на третата проста група.⁸ Тя с главен член предлог *от* и подчинен член съществително (напр. *от прокурора*) и е с конотация и без акомодация (+к, -а), защото предлогът задължително изисква да се свърже със съществително, за да бъде изказването пълно и неелиптично, но не е налице морфологична акомодация, тъй като предлозите са неизменяем клас думи.

Заради липсата на конотация във втората проста синтактична група V (passive) → Pr (om) и като следствие от това – възможността за неизразяване на третата група от предлог и съществително изреченията с глаголна форма в страдателен залог могат да функционират в два варианта – със и без изразено непряко допълнение. Например:

Показанията на свидетеля бяха атакувани от прокурора на първото заседание на съда.// На първото заседание на съда показанията на свидетеля бяха атакувани.

Новите електрически велосипеди вече се предлагат от няколко големи вериги.// Новите електрически велосипеди вече се предлагат на пазара.

Ако трябва още тук да подчертаем значението на формалния подход за семантичните изследвания, ще изтъкнем, че именно на тази формална особеност се дължи възможността чрез избор на форма за страдателен залог говорещият да не изрази субектно съдържание („понижено по ранг“ чрез синтактичната позиция на непряко допълнение в изречението). Субектното съдържание може да остане скрито за адресата по ред причини: несъщественост, липса на информация за субекта от страна на говорещия и др. Фактически на липсата на конотация във втората ПСГ са базирани редица изследвания на прагматичните и комуникативните функции на залога, които грамемите позволяват да се ранжира комуникативната значимост на участниците в ситуацията. В тези изследвания се постулира, че изборът на залогова форма е обусловен от интенцията и целите на говорещия, който решава как да представи ситуацията и участниците в нея. Изборът е релевантен и за комуникативната структура на текста.

2. Другата разновидност на конфигурацията от ПСГ с преходен глагол в страдателен залог може да се представи със следния запис: $V(N_1)$ ← V (passive) → Pr (om; -к, +а) → N_2 (+к, -а). Тя се реализира в изреченски структури с преходни глаголи в абсолютна употреба, напр.: *Как се чете от учениците в електронна среда*. Глаголът в страдателен залог не образува съгласувана

група със съществително ($\emptyset(N_1) \leftarrow V_{(passive)}$), т.е. позицията на подлога е празна поради това, че глаголет е в абсолютна употреба, и съответно се реализира безличният вариант на страдателен залог. Конституират се две прости синтактични групи. Едната група е с главен член глагол и подчинен член предлог *от* ($V_{(passive)} \rightarrow Pr_{(om; -k, +a)}$) – тя е без конотация, тъй като не е задължителна, а опционална, и с лексикална акомодация, тъй като само една лексема (*от*) може да заеме позицията на подчинен член. Другата група е с главен член предлог *от* и подчинен член съществително ($Pr_{(om)} \rightarrow N_{(+k, -a)}$). Тя е с конотация, защото предлогът задължително изисква да се свърже със съществително, за да бъде изказването неелиптично, но не е налице морфологична акомодация, тъй като предлозите са неизменяем клас думи. Макар реализацията на двете групи да не е задължителна, те по-често имат лексикални изразители, тъй като поради задължителното незапълване на подложната позиция изказването се нуждае от компенсиране на тази непълнота.

Например:

В България се пуши от половината млади хора под 18 години. Срв.: *Пурата се пуши бавно* – изреченска конструкция със страдателнозалогова форма на глагола *пуши* с реализирана преходност.

В България се пуши много. // *В ресторантите не се пуши.*

Не се пие от бутилка. // *От бутилката е нито.*

Блокирането на подложната позиция и незадължителната реализация на двете групи в изречения с безличен вариант на страдателния залог от преходни глаголи в абсолютна употреба водят до много по-честа, отколкото в изречения с форма за деятелен залог реализация на изразители на адюнкти. Изразителите на адюнкти представляват групи от предлог и съществително, предлог и наречие или само наречие (от примерите: *в България; много, в ресторантите; от бутилка*), чиято регулярност в редица случаи граничи със задължителност, за да може изречението да изпълни информационната си функция. Това твърдение подлежи на допълнителна верификация.

Деятелен залог при непреходни глаголи

Минималната контекстово независима изреченска структура с непреходен глагол в деятелен залог представлява една проста съгласувана синтактична група с главен член глагол и подчинен член съществително: $N_{(congr; +k, +a)} \leftarrow V_{(active)}$. В групата са налице както конотация, така и акомодация.

Например:

В този момент влезе д-р Скорчева (БНК)⁹.

Тя се хвана за кормилото, за да не изгуби равновесие (БНК).

Хората плачат от радост.

На село хората живеят по-спокойно.

Страдателен залог при непреходни глаголи

Минималната контекстово независима изреченска структура с непреходен глагол в страдателен залог представлява глаголен израз, който не образува прости синтактични групи със съществителни. Тя може да се представи със следния запис: $\emptyset(N) \leftarrow V_{(passive)}$. Реализира се само една разновидност, при която подложната позиция в синтактичната структура на изречението е блокирана. Вследствие на това се реализира безличният вариант на страдателен залог.

Например:

На село се живее по-спокойно.

В тази къща отдавна не е живяно.

Понякога се плаче от радост.

В сградата се влиза с пропуск. // В сградата е влизано.

Като резултат от блокирането на подложната позиция в контекстово независими изречения почти винаги се актуализират изразители на адюнкти. Налице е тенденция изразителите на адюнкти при безличния вариант на страдателния залог да придобиват статут на задължителни изреченски членове, за да може да се реализира информационната функция на изречението.

Заклучение

Подходът *от форма към съдържание*, приложен в нормативната граматика на българския език, дава богати възможности за детайлно изследване на формалните характеристики на категорията *зalog* в българския език и на неговата идиоматика. Чрез използването на инструментариума на синтактичната акомодация и на конотацията – два основни езикови механизма, които играят роля при свързването на лексемите в граматично правилни конструкции, бяха изследвани в минимални контекстово независими изреченски структури простите синтактични групи, конституирани от залогови форми на два основни типа глаголи – преходни и непреходни.

След пълното формално описание – базово по своята същност – на граматично правилните изрази и на набора от техните възможни реализации могат да се открият добри перспективи за по-пълно изследване и по-обосновано описание на прагматичните и комуникативните функции на залога, както и на лексикалните ограничения за образуването на страдателнозалогови форми в българския език.

Въз основа на описаните по-горе правила за конституиране на синтактични групи с форми за деятелен и за страдателен залог от двата типа глаголи – преходни и непреходни, в перспектива може да се изследва по-прецизно обхватът на категорията *зalog*. Дали тя обхваща цялата глаголна лексика, или само онази, при която е възможно противопоставяне при тази категория, т.е. налични са два члена в опозицията *деятелен залог* – *страдателен залог*? Това е дискуссионен въпрос, на който отделните учени да-

ват различен отговор и който имаме намерение да обсъдим в бъдещо изследване.

В рамките на избрания формален подход ще бъдат изследвани още редица аспекти на залоговите отношения: омонимията между възвратнострадателни форми за залог и синтактични конструкции с местоимението *се*, от една страна, и от друга – между форми за възвратнострадателен залог и форми за деятелен залог на възвратни глаголи (медиални, или средни) и начините за тяхното разграничаване, както и нормативните проблеми, свързани с употребата на залоговите форми.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Вж. напр. В. Плуниан, според когото категорията *залог* има ярко изразен синтактичен характер и предполага взаимодействие на морфологията, синтаксиса и прагматиката с участието и на трите компонента (Плуниан/Plungian 2011: URL).

² Вж. и по-ранно изследване на Мелчук и Холодович, където диатезата се разглежда като схема на съответствие между единиците от синтактичното и единиците от семантичното ниво (семантичните и синтактичните актанти). А залогът е формално и регулярно обозначаване в глагола на съответствието между единиците от семантичното и синтактичното ниво, т.е. залогът е граматически маркирана в глагола диатеза (Мельчук, Холодович/Mel'chuk, Holodovich: 1970: 117).

³ Базова (изходна) диатеза е тази, при която йерархията на семантичните роли съответства на йерархията на синтактичните актанти според реда на аргументите в лексикографските описания. И. Мелчук поставя един акцент, който е важен за определяне на обхвата на категорията *залог*: никоя предикативна лексема не съществува извън своята базова диатеза; описанието е невъзможно без посочване на нейната базова диатеза; залоговите грамеми преобразуват изходната диатеза на лексемата, като я заменят с диатезите на други лекси на същата лексема (Мельчук/Mel'chuk 2015: 157).

⁴ Терминът е предложен от Т. Гивон и се използва широко в западната лингвистика.

⁵ Приема се, че преходни са онези глаголи, които в изречението могат да присъединяват пряко допълнение, а непреходни са онези, които не могат да присъединяват пряко допълнение.

⁶ Неизразяването на обектно съдържание при глаголи с нереализирана преходност маркира различно значение: способност, навик, умение, а не конкретно действие, тъй като празната обектна позиция е изразител на всеобщност.

⁷ Р. Станчева отбелязва необходимостта да се постулира граматична омонимия между предлозите *от*¹ и *от*², като предлогът *от*¹ функционира като граматизирано средство в конструкции с форми за страдателен залог (Станчева/Stsncheva 2022: 45).

⁸ Тази формална особеност е свързана с една от функциите на страдателния залог – комуникативна и прагматична по своята същност: да се „скрие“ съдържание, свързано със субекта на ситуацията. Избор на говорещия е дали да изрази субектното съдържание, което така или иначе е „понижено по ранг“ в непряко допълнение в синтактичната структура на изречението.

⁹ Примерите от Българския национален корпус (БНК) <http://dcl.bas.bg/bulnc/> са отбелязани.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин 1976 (1956): *Андрейчин, Л.* Залогът в българската глаголна система. – В: *Помагало по българска морфология. Глагол*. София, Наука и изкуство, 1976.
- ГСБКЕ 1983: Граматика на съвременния български книжовен език. Том 2, Морфология. София, Издателство на Българската академия на науките.
- Димитрова 2009: *Димитрова, М.* Залог и диатеза. Функциониране на залогови форми в текст. – В: *Проблеми на граматичната система на българския език – глагол*. – *Българско езикознание*. Том 5. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 278–303.
- Коева 2004: *Коева, Св.* Синтактично и семантично описание на диатезите в българския език. – В: *Когнитивна граматика на българския и френския език*. – *Българско езикознание*. Том 4, София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 182–231.
- Коева 2022: *Коева, Св.* Система на диатезите в български. – В: *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“* (София, 2022 г.). Св. Коева, М. Стаменов (съставители). София, Издателство на Българската академия на науките „Проф. Марин Дринов“ (online), с. 80–91.
- Кръстев 2016: *Кръстев, Н.* Същност и универсални характеристики на името и глагола. Автореферат на дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“. София.
- Куцаров 2007: *Куцаров, И.* Теоретична граматика на българския език. Морфология. Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“.
- Малджиева 2009: *Малджиева, В.* Български език. – В: *Малџијева, В., З. Тополињска, М. Букановић, П. Пипер*. Јужнословенски језици: граматичке структуре и функције. Београд, Београдска књига, с. 19–141.
- Мельчук 2015: *Мельчук, И.* Курс по обща морфология. Том II. Част 2: Морфологични значения. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Мельчук, Холодович 1970: *Мельчук И. А., А. А. Холодович*. К теории грамматического залога (определение и исчисление). – *Народы Азии и Африки*, № 4, с. 111–124.
- Ницолова 2008: *Ницолова, Р.* Българска граматика. Морфология. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Пенчев 1998: *Пенчев, Й.* Синтаксис на съвременния български книжовен език. Пловдив.
- Плунгян 2011: *Плунгян, В. А.* Введение в грамматическую семантику: грамматические значения и грамматические системы языков мира. Москва, Издательство РГГУ. <<https://ansya.ru/health/v-a-plungyan-vvedenie-v-grammaticheskuu-semantiku-grammatiche/pg-17.html>> [18.10.2022].
- Станчева 2022: *Станчева, Р.* Описание на простата синтактична група V→Pr. – *Български език*, № 1, с. 36–54.

- Станчева, Александрова 2021: *Станчева, Р., Т. Александрова*. Синтактичната акомодация като езикова техника и инструмент за описание на простите синтактични групи. – *Български език*, Приложение 2021, с. 276–294.
- Станчева и др. 2020: *Станчева, Р., В. Малджиева, К. Чаралозова, Т. Александрова, М. Томов, Н. Паскалев, И. Кунева, И. Стоилова, Л. Микова*. Нормативна граматика на съвременния български книжовен език. Етап 1 (ръкопис).
- Стоянов 1964: *Стоянов, Ст.* Граматика на българския книжовен език, София, Наука и изкуство.
- Теодоров-Балан 1940: *Теодоров-Балан, А.* Нова българска граматика. София, Книгоиздателство Т. Ф. Чипев.
- Babby 1998: *Babby, Leonard H.* Voice and diathesis in Slavic. – *Position paper presented at the Workshop on Comparative Slavic Morphosyntax: State of the Art*. Indiana University, Spencer.

REFERENCES

- Andreychin 1976 (1956): *Andreychin, L.* Zalogat v balgarskata glagolna sistema. – In: *Pomagalo po balgarska morfologiya. Glagol*. Sofia, Nauka i izkustvo, 1976.
- Babby 1998: *Babby, Leonard H.* Voice and diathesis in Slavic. – *Position paper presented at the Workshop on Comparative Slavic Morphosyntax: State of the Art*. Indiana University, Spencer.
- Dimitrova 2009: *Dimitrova, M.* Zalog i diateza. Funktsionirane na zalogovi formi v tekst. – In: *Problemi na gramatichnata sistema na balgarskiya ezik – glagol. – Balgarsko ezikoznanie*. Tom 5. Sofia, Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”, s. 278–303.
- GSBKE 1983: *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik*. Tom 2, Morfologiya. Sofia, Izdatelstvo na Balgarskata auademiya na naukite.
- Koeva 2004: *Koeva, Sv.* Sintaktichno i semantichno opisanie na diatezite v balgarskiya ezik. – In: *Kognitivna gramatika na balgarskiya i frenskiya ezik. – Balgarsko ezikoznanie*. Tom 4, Sofia, Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”, s. 182–231.
- Koeva 2022: *Koeva, Sv.* Sistema na diatezite v balgarski. – In: *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsiya na Instituta za balgarski ezik “Prof. Lyubomir Andreychin”* (Sofia, 2022 g.). Sv. Koeva, M. Stamenov (sastaviteli). Sofia, Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite “Prof. Marin Drinov” (online), s. 80–91.
- Krastev 2016: *Krastev, N.* Sashtnost i universalni karakteristiki na imeto i glagola. Avtoreferat na disertatsiya za prisazhdane na obrazovatelната i nauchna stepen “doctor”. Sofia.
- Kutsarov 2007: *Kutsarov, I.* Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya. Plovdiv, Universitetsko izdatelstvo “Paisii Hilendarski”.
- Maldzhieva 2009: *Maldzhieva, V.* Balgarski ezik. – In: *Maldzhieva, V., Z. Topolin'ska, M. Dz'ukanovich', P. Piper*. Juzhnoslovenski jezitsi: gramatichke strukture i funksiye. Beograd, Beogradska kn'iga, s. 19–141.

- Mel'chuk 2015: *Mel'chuk, I.* Kurs po obshta morfologiya. Tom II. Chast 2: Morfoloģichni znacheniya. Sofia, Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski".
- Mel'chuk, Holodovich 1970: *Mel'chuk I. A., A. A. Holodovich.* K teorii grammaticheskogo zaloga (opredelenie i ischislenie). – *Narody Azii i Afriki*, N 4, s. 111–124.
- Nitsolova 2008: *Nitsolova, R.* Balgarska gramatika. Morfologiya. Sofia, Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski".
- Penchev 1998: *Penchev, Y.* Sintaksis na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Plovdiv.
- Plungian 2011: *Plungian, V. A.* Vvedenie v grammaticheskuyu semantiku: grammaticheskie znachenija i grammaticheskie sistemy jazykov mira. Moskva, Izdatel'stvo RGGU. <<https://ansya.ru/health/v-a-plungyan-vvedenie-v-grammaticheskuju-semantiku-grammaticheskie/pg-17.html>> [18.10.2022].
- Stancheva 2022: *Stancheva, R.* Opisanie na prostata sintaktichna grupa V→Pr. – *Balgarski ezik*, N 1, s. 36–54.
- Stancheva, Aleksandrova 2021: *Stancheva, R., T. Aleksandrova.* Sintaktichnata akomodatsiya kato ezikova tehnik i instrument za opisanie na prostite sintaktichni grupi. – *Balgarski ezik*, Prilozhenie 2021, s. 276–294.
- Stancheva et al. 2020: *Stancheva, R., V. Maldzhieva, K. Charalozova, T. Aleksandrova, M. Tomov, N. Paskalev, I. Kuneva, I. Stoilova, L. Mikova.* Normativna gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Etap 1 (rakopis).
- Stoyanov 1964: *Stoyanov, St.* Gramatika na balgarskiya knizhoven ezik, Sofia, Nauka i izkustvo.
- Teodorov-Balan 1940: *Teodorov-Balan, A.* Nova balgarska gramatika. Sofia, Knigoizdatelstvo T. F. Chipev.

✉ Доц. д-р *Татяна Александрова*
Секция за съвременен български език
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ *Assoc. Prof. Tatyana Aleksandrova, PhD*
Department of Modern Bulgarian Language
Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod, Bl. 17, 1113 Sofia, Bulgaria